

TIL TA'LIMIDA RAQAMLI AGENTLARDAN FOYDALANISHNING ETIK JIHLARI

Nasirov Abduraxim Abdimalipovich

*Filologiya fanlari doktori, professor,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
ORCID ID: 0009-0005-9285-4592*

Annotatsiya. Maqola raqamli agentlar va sun'iy intellekt vositalarini xorijiy til ta'limiga integratsiya qilish natijasida yuzaga keladigan etik xatarlarni tanqidiy tahlil qilishga bag'ishlangan. Tanqidiy pedagogika metodologiyasi hamda AI4People etik tamoyillari asosida uchta asosiy xavf sohasi aniqlandi: o'quvchilar ma'lumotlarining maxfiyligi, til kompetensiyasini baholashdagi algoritmik xurofot hamda avtomatlashtirilgan tizimlarga pedagogik bog'liqlik.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, mavjud EdTech yechimlari ko'pincha ta'lim qadriyatlarini tijoriy samaradorlik manfaatlariga bo'ysundiradi. Aniqlangan ziddiyatlar qo'llanilayotgan vositalarni etik ekspertizadan o'tkazish uchun institutsional mexanizmlarni shakllantirish zaruratini ko'rsatadi. Xulosa qismida til ta'limida raqamli agentlardan mas'uliyatli foydalanish mezonlari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: raqamli agentlar, til ta'limi, sun'iy intellekt etikasi, algoritmik xurofot, pedagogik bog'liqlik, ma'lumotlar maxfiyligi.

Ta'lim jarayoniga raqamli agentlarning intensiv joriy etilishi so'nggi o'n yillikning eng sezilarli tendensiyalaridan biridir. Adaptiv o'quv platformalari, dialog tizimlari, nutq va yozuvni avtomatik baholash vositalari, generativ til modellari zamonaviy til o'qitish amaliyotining ajralmas qismiga aylanib ulgurgan. Mazkur jarayonni kuzatib borayotgan akademik diskurs, asosan, texnologiyalarning didaktik imkoniyatlariga - ta'limni individuallashtirish, tezkor qayta aloqa, kurslarning masshtablanuvchanligiga - qaratilgan. Biroq ushbu transformatsiyaning etik asoslari va oqibatlarini tanqidiy anglash sezilarli darajada kam ishlab chiqilgan.

Ma'lumki, AI4People nomi Yevropada tashkil etilgan xalqaro tashabbusli tashkilot sun'iy intellektni insonlar uchun xavfsiz va adolatli qilish bilan shug'ullanib kelmoqda. U olimlar, siyosatchilar va kompaniyalarni birlashtirib, davlatlarga SI bo'yicha qonun va qoidalar yaratishda yordam beradi. Oksford universiteti AI4People ilmiy kengash raisi professor Luciano Floridi jamoa Jamiyat uchun sun'iy intellektning imkoniyatlari va xavflari, Sun'iy intellektga axloqiy yondashuvning ikki tomonlama afzalligi kabi tahlillarni amalga oshirib kelmoqda. [1, 33-b.].

Raqamli agentlarning ta'limga joriy etilish tezligi tegishli normativ va etik bazaning shakllanish sur'atlaridan ancha ilgarilab ketmoqda. Raqamli agentlar yoki SI agentlari - bu ma'lum bir maqsadga erishish uchun mustaqil ravishda qaror qabul qiladigan, ma'lumotlarni tahlil qiladigan va harakat qiladigan sun'iy intellektga asoslangan dasturiy tizimlar hisoblanadi. N. Selvin ishonchli tarzda ko'rsatib berganidek, EdTech yechimlarining aksariyati pedagogik mas'uliyat mantiqi emas, balki texnologik bozor mantiqi asosida ishlab chiqiladi [2, 12-b.]. Buning natijasida ta'lim jarayonining ham alohida ishtirokchilari, ham uning institutsional asoslariga ta'sir qiluvchi tizimli xatarlar yuzaga keladi. Mazkur maqolaning maqsadi - til o'qitish jarayoniga SI-agentlarni integratsiya qilish natijasida yuzaga keladigan real etik

oqibatlar bilan deklarativ ta'limiy qadriyatlar o'rtasidagi strukturaviy ziddiyatlarni aniqlashdan iborat.

Raqamli agentlarning faoliyati foydalanuvchi ma'lumotlarini uzluksiz yig'ishni nazarda tutadi: xatolar tarixi, topshiriqlarni bajarish sur'ati, affektiv hisoblash tizimlaridan foydalanilganda emotsional reaksiyalar, ayrim hollarda esa ovozli kiritish jarayonida biometrik ko'rsatkichlar. Ushbu ma'lumotlar EdTech kompaniyalarining tijoriy ma'lumotlar bazalarida to'planadi va ko'pincha o'rganuvchilarning ishtirokisiz hamda ma'lumot yig'ish maqsadlari haqida aniq tushunchasiz amalga oshiriladi. Sun'iy intellekt etikasi tamoyillari – shaffoflik, hisobdorlik, foydalanuvchi avtonomiyasiga hurmat – amaliyotda nihoyatda cheklangan darajada ro'yobga chiqariladi [3, 691-b.].

Shu o'rinda O'zbekistonda "Sun'iy intellektga asoslangan yechimlarni yaratish, joriy qilish va ulardan foydalanish bo'yicha ETIKA QOIDALARI" ham yaqinda tasdiqlandi. Unda ham sun'iy intellektga asoslangan yechimlarni yaratish, joriy qilish va foydalanish bo'yicha tamoyillar va talablarni, shuningdek sun'iy intellekt ishtirokchilarining huquq va majburiyatlarini belgilangandi. Etika qoidalarining maqsadi sun'iy intellekt texnologiyalari asosida ishlaydigan sun'iy intellekt tizimlaridan xavfsiz foydalanilishini ta'minlash, shuningdek inson huquq, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishdan iboratdir. Sun'iy intellekt ishtirokchilari sun'iy intellekt texnologiya va tizimlaridan foydalanishda quyidagi tamoyillarga rioya qilishlari lozim: qonuniylik; shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarini hamda atrof-tabiiy muhitni himoya qilishning ustuvorligi; tushunarliklik; mas'uliyat, javobgarlik va nazorat; adolatlik va kamsitishga yo'l qo'ymaslik; ochiqlik va shaffoflik; ma'lumotlar himoyasi; ishonchlik va xavfsizlik. [4].

Oliy ta'lim tizimida raqamli agentlar va sun'iy intellekt vositalarini xorijiy til ta'limiga integratsiya qilish natijasida yuzaga keladigan etik xatarlar alohida tashvish uyg'otadi. O. Zawacki-Richter (University of Oldenburg, Germany) va hammualliflarining fikrlariga ko'ra, pedagoglar aksariyat hollarda qo'llanilayotgan SI vositalarini ishlab chiqish hamda validatsiya qilish jarayonlarida ishtirok etmaydi [5, 15-b.]. Bu esa ma'lumotlarni yig'ish va ulardan foydalanish bo'yicha qarorlar pedagogik diskursdan tashqarida – korporativ manfaatlar doirasida qabul qilinishini anglatadi va bu manfaatlar har doim ham ta'lim manfaatlariga mos kelavermaydi. Shuni ta'kidlash joizki, yirik EdTech platformalarining foydalanuvchi kelishuvlari ko'pincha agregatsiyalangan ma'lumotlarni uchinchi tomonlarga uzatish imkoniyatini ochiq-oydin nazarda tutadi.

Mavjud amaliyot prinsipial ziddiyatni yuzaga keltiradi: o'quvchi ta'lim jarayonining markaziy subyekti sifatida e'tirof etilgan bo'lsa-da, amalda u o'zidan bexabar holda monetizatsiya qilinadigan ma'lumotlar manbai sifatida namoyon bo'ladi. Bunday axborot va hokimiyat assimetriyasi tasodifiy emas, balki tijoriy EdTech modelining strukturaviy xususiyatidir.

Nutq va yozma ishlarni avtomatik baholash tizimlari, odatda, tilning bir yoki bir nechta prestij variantlariga asoslangan korpuslarda o'qitiladi. Natijada nutqida hududiy, sotsiolektal yoki aksent xususiyatlari mavjud bo'lgan o'quvchilarning baholari ularning real kommunikativ salohiyatidan qat'i nazar tizimli ravishda pasaytiriladi. Ushbu muammo U. Holmes va hammualliflar tomonidan nutqni tanib olish tizimlari misolida batafsil yoritilgan [6, 44-b.], biroq xorijiy til o'qitish metodikasi yo'nalishida deyarli muhokama qilinmagan.

Yana bir muhim jihat – Sun’iy intellekt agentlari tomonidan generatsiya qilinadigan yoki tanlanadigan o‘quv materiallarining madaniy tarafkashligidir. Tavsiya tizimlari algoritmlari o‘quv ma’lumotlarida mavjud bo‘lgan stereotip madaniy xususiyatlarni takrorlaydi va o‘quvchilarda o‘rganilayotgan til sohiblari hamda ularning madaniyati haqida soddallashtirilgan, ba’zan esa noto‘g‘ri tasavvurlarni shakllantiradi. Bunday namunalarga nisbatan pedagogik tanqidsizlik texnik obyektivlik niqobi ostida madaniy tengsizlikni institutsional darajada mustahkamlash xavfini yuzaga keltiradi.

1-jadval. Til ta’limida raqamli agentlarning etik xatarlar tipologiyasi

Xatar kategoriyasi	Namoyon bo‘lishi	Ta’sir subyekti	O‘rganilganlik darajasi
Ma’lumotlar maxfiyligi	Shaxsiy ma’lumotlarni to‘liq roziliksiz yig‘ish va uzatish	O‘quvchi	O‘rta
Algoritmik tarafkashlik	Aksent, dialekt yoki sotsiolekt asosida diskriminatsiya	O‘quvchi	Past
Madaniy tarafkashlik	O‘quv kontentida stereotiplarning takrorlanishi	O‘quvchi, pedagog	Past
Pedagogik bog‘liqlik	Mustaqillik va tanqidiy fikrlashning pasayishi	O‘quvchi	O‘rta
Pedagogni siqib chiqarish	O‘qituvchi professional rolini qisqartirish	Pedagog	Yuqori

Doimiy ravishda tezkor tuzatish va tayyor yechimlarning mavjudligi o‘quv jarayonida xatoning kognitiv maqomini o‘zgartiradi: u til rivojlanishining zarur elementi bo‘lishdan chiqib, texnik jihatdan bartaraf etiladigan signalga aylanadi. Bu esa kommunikativ metodikaning asosiy tamoyillariga zid keladi, chunki noaniqlikka bardoshlilik va kommunikativ riskka tayyorlik haqiqiy til kompetensiyasining muhim shartlari hisoblanadi [7, 34-b.]. Avtomatlashtirilgan qayta aloqa tizimlaridan izchil foydalanish o‘quvchilarda doimiy texnologik qo‘llab-quvvatlashga ehtiyoj shakllantiradi, bu esa mustaqil xorijiy til faoliyatiga o‘tishni sezilarli darajada qiyinlashtiradi.

Shu bilan birga, pedagogning asosiy ta’limiy rollardan siqib chiqarilishi jarayoni ham kuzatilmoqda. “O‘qituvchini kundalik vazifalardan ozod qilish” haqidagi ritorika ko‘pincha til o‘qituvchilari shtatini qisqartirish va jonli pedagogik muloqotni algoritmik o‘rinbosarlar bilan almashtirishni asoslash uchun xizmat qiladi [2, 134-b.]. Holbuki, ta’limda sun’iy intellekt bo‘yicha tadqiqotlar bir qator pedagogik funksiyalarni avtomatlashtirish orqali qayta ishlab bo‘lmasligini ko‘rsatadi: empatik qo‘llab-quvvatlash, sotsiokultural mediatsiya, situativ pedagogik improvizatsiya. R. Luckin va hammualliflar inson intellektini to‘ldirish modelini ilgari suradilar [7, 8-b.], biroq EdTech bozori real amaliyotda ko‘pincha buning aksi yo‘nalishda rivojlanmoqda.

E’tiborga molik jihat shundaki, ushbu xatarlarning o‘quvchilar tomonidan qabul qilinishi deyarli o‘rganilmagan. J. Knox ta’limni raqamlashtirish jarayonini tahlil qilib, o‘quvchilarning SI vositalarini neytral texnik vosita sifatida qabul qilishga moyilligini qayd etadi, ular ushbu vositalarning ta’sir mexanizmlarini refleksiya qilmaydi [8, 302-b.]. Foydalanuvchi ongida pedagogik vositalarning bunday “neytrallashuvi” mustaqil

etik xavf hisoblanadi, chunki u raqamli agent bilan o‘zaro munosabatni tanqidiy anglash imkoniyatini sezilarli darajada cheklaydi.

O‘tkazilgan tanqidiy tahlil bir qator umumlashtiruvchi xulosalarni shakllantirish imkonini beradi. Til ta’limining jadal raqamli transformatsiyasi strukturaviy etik yetishmovchilik sharoitida amalga oshmoqda: normativ, pedagogik va didaktik doiralar texnologik joriy etilish sur’atlariga mos ravishda rivojlanishga ulgurmayapti. Aniqlangan uch turdagi xatarlar – ma’lumotlar maxfiyligi, algoritmik tarafkashlik va pedagogik bog‘liqlik – alohida mahsulotlarning tasodifiy nuqsonlari emas, balki ta’lim qadriyatlarining texnologik bozor mantiqiga bo‘ysundirilishining tizimli oqibatlaridir.

Tilshunos-pedagoglar texnologik yechimlarning passiv iste’molchilari sifatida emas, balki ularni baholash va moslashtirishning faol subyektlari sifatida namoyon bo‘lishi lozim. Amaliy nuqtai nazardan, til ta’limining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga oluvchi EdTech mahsulotlari uchun etik ekspertiza bo‘yicha sohaviy standartlarni ishlab chiqish zarur deb hisoblanadi. Bunday standartlar baholanayotgan kompetensiyalarning ko‘p variantli tabiatini, til materialining yuqori darajadagi madaniy yuklamasini hamda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda jonli pedagogik o‘zaro ta’sirning alohida ahamiyatini inobatga olishi kerak.

Keyingi tadqiqotlar uchun istiqbolli yo‘nalish sifatida aynan o‘quvchilarning o‘zlari tomonidan ushbu etik xatarlarning qanday qabul qilinishi va anglanishini o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan ular ta’limning raqamli transformatsiyasi diskursida markaziy subyekt sifatida e’tirof etiladi, biroq ularning ovozi akademik muhokamalarda hanuz yetarli darajada eshitilmayapti.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Luciano Floridi etc, AI4People's Ethical Framework for a Good AI Society: Opportunities, Risks, Principles, and Recommendations. 33 p. https://ai4people.org/PDF/AI4People_Ethical_Framework_For_A_Good_AI_Society.pdf
2. Selwyn N. Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education. – Cambridge: Polity Press, 2019. – 180 p. <https://research.monash.edu/en/publications/should-robots-replace-teachers-ai-and-the-future-of-education/>
3. Floridi L., Cowls J., Beltrametti M. et al. AI4People – An Ethical Framework for a Good AI Society: Opportunities, Risks, Principles, and Recommendations // Minds and Machines. – 2018. – Vol. 28, № 4. – P. 689–707. <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3614770>
4. O‘zbekiston Respublikasi raqamli texnologiyalar vazirining 2026 yil 24 fevraldagi 284-mh-son buyrug‘i. <https://lex.uz/pdf/8083233>
5. Zawacki-Richter O., Marín V.I., Bond M., Gouverneur F. Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the educators? // International Journal of Educational Technology in Higher Education. – 2019. – Vol. 16, № 1. – P. 1–27. <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3391382>
6. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. – Boston: Center for Curriculum

- Redesign, 2019. – 166 p.
<https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3796624>
7. Luckin R., Holmes W., Griffiths M., Forcier L.B. Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. – London: Pearson, 2016. – 96 p.
<https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3391328>
8. Knox J. Artificial Intelligence and Education in China // Learning, Media and Technology. – 2020. – Vol. 45, № 3. – P. 298–311.
<https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3857867>
9. 9. Abduraxim Nasirov, Oybek Eshbayev. Data Driven Analysis of Semantic and Phraseo Semantic Fields Integrating Information Retrieval Systems for Cross Linguistic Comparative Studies. ICFNDS '24: Proceedings of the 8th International Conference on Future Networks & Distributed Systems Association for Computing Machinery New York NY United States.
<https://dl.acm.org/doi/10.1145/3726122.3726241> ISBN: 979-8-4007-1170-1
<https://dl.acm.org/doi/10.1145/3726122.3726241> 02 July 2025 Publication History